

NEMES NAGY ÁGNES EMLÉKÉRE ÚJHOLD ÉS ÚJHOLD KÖZÖTT

HARKAI VASS ÉVA

Az irodalomtörténet dolga, hogy elhelyezzen egy-egy írói, költői életművet, hogy kijelölje helyét az irodalomban. Nemes Nagy Ágnes esetében is megtette ezt, mondván, hogy a *Nyugat* negyedik nemzedékének azon alkotói köréhez tartozik, akik az *Újhold* folyóirat köré csoportosultak. A babitsi s általában a „nyugatos” hagyományokat továbbéltető *Újhold* 1946 és 1948 között jelent meg, s mindössze hét számot élt meg. 1986-ban éledei újjá évkönyv formájában, s feltámasztásában Nemes Nagy Ágnes is részt vállalt. A folyóirat tehát mintegy átfogja Nemes Nagy Ágnes költői útját, fémjelzi lírájának indulását (első kötetének megjelenési ideje is egybeesik az *Újhold* indulásának évével) s lezárulását is.

A negyvenes évek folyóirata azonban messzemenően többet jelentett, mint hét számának megjelenése. Azonkívül, hogy egy „háborúból kikecmergett nemzet szellemi orgánuma” (Mészöly Miklós) volt, műhelyt, költői módszert, magatartást is jelentett – azt, hogy a köré csoportosuló „konok hűséget fogadjanak a józan értelem rendjének”, hogy „az értelem lámpásával” derítsék fel „az emberi személyiségépítés erkölcsi föltételeit” (Kenyeres Zoltán). Nemes Nagy Ágnes lírájának fogódzóit is itt kell keresnünk. Adva van egy szét hulló világ, a „minden Egész eltörött” nagyon is földközeli valósága, „a pusztulás napi látványa”, ám Nemes Nagy Ágnes nem ezt foglalja versbe, hanem *ennek ellenében* egy áhított és artistikusan megformált teljességet állít lírájának középpontjába. A szorongás, az idegenség, a reménytelenség érzése az értelem és erkölcs erejével küzdhető le. „Küzdelmek az ész a fegyvere, válságaiból az eszmélkedés emeli ki (. . .). Szorongását, kételyét azzal a bizalommal küzdi le, amellyel az értelembe fogódzik. Nemes Nagy Ágnes számára mintegy végső menedék, utolsó fegyver az értelem” (Pomogáts Béla). „Esztelenül bírom az észben” – fogalmazza meg már első kötetében. Ez a költői alapállás már a pálya kezdetén olyan verscímekben is megmutatkozik, mint: Az ismeret, Ész, Eszmélet. S folytathatnánk a Nemes Nagy költői világát benépesítő s

az előbbiekből következő fogalmakkal-kulcsszavakkal: ismeret, küzdelem, mesterség, költészet, szó. . . Egy sajátos etika kialakulását láthatjuk, amikor is a költő a mesterségben, a költészetben lel menedéket, a szóval vív szüntelen csatát. „Intellektualizmusa valójában költői magatartás: nem filozófiai eszmék megszólaltatása, nem gondolati kategóriák képviselője, hanem az eszmélkedésnek, a személyiség benső tartalmaiból feltörő indulata. (. . .) a költői mesterség nála az eszmélkedéssel, a szenvedély és gondolkodás kristályos rendbe szedésével és alakításával azonosult. Kitérítette és megemelte a mesterség fogalmát: nemcsak a műhely komoly fegyelmét értette rajta, hanem a költői magatartást is. (. . .) A költészetben az értelmes rend megalkotásának lehetőségét találta meg” (Pomogáts Béla).

Mindez persze nem a könnyebb ellenállás vállalása. Amikor a költő a mesterséggel, a költészettel küzd, magával a verssel, a formával, a szavakkal folytat küzdelmet. „Minden mű csatatér” – mondja a *64 hatyúban*, s e csatatér, e küzdelem szöveghelyei a Mesterségemhez, a Példázat, a Hasonlat, A formátlan, a Szél stb. költemények s esszéinek e kérdéskörrel foglalkozó egész köre. Nem véletlen hát, hogy Nemes Nagy Ágnes a keményen megmunkált, megvésett formát választja, hogy óriási tömböket, tömegeket mozgat verseiben. Kardos László hibátlan, izmos, érett formáról beszél a *Száravillám* versei kapcsán; Bányai János pedig a versek kötött formáját hangsúlyozza, melynek kezei között „A vers anyaga mint forma mutatkozik meg, a vers maga is forma a formátlan világban. (. . .) forma morális lehetőség, lehetőség a széthulló világ túlélésére. (. . .) morális kényszer a pusztulás árnyékában, a mondat végtelenből való elrekesztésének erkölcsi kényszere”. A sajátos ars poetica sajátos etikával párosul Nemes Nagy Ágnes költészetében. Ezen a gondolati hálón belül hangsúlyos funkciót kap a rend és a fegyelem fogalma. A zilált külső világ ellenében rendet teremteni önmagunkban – fogalmazhatnánk meg egyszerűen; a rendteremtés eszköze pedig a ráció, az ész, az értelem – „a részletekből zilárd rendet szervező eszmélkedés” (Pomogáts Béla). A fegyelem maga egyféle rendezőelv, melynek eredményeképp a csiszolt forma létrejön. „Szuperkomponálás” – mondja Rónay György a *Száravillám* verseiről.

Amikor Nemes Nagy Ágnes versvilágának határvonalait szándékozzuk megragadni, egy kifejezetten belső világ felé forduló költészettípust kell felismerünk. Túllentül egyszerű és sematikus lenne azonban ezt a világot egysíkúan introvertálnak tekinteni. Az ész, a ráció, az értelem, az ismeret, a mesterség, a rend, a fegyelem elvont fogalomkörein túl, ezekkel egy időben ugyanis ugyanakkor élesen kirajzolódik e költészetnek egy másik sajátos kontinense – a külső világ fogható, érzékelhető, nagyon is konkrét elemei, darabjai: a Nemes Nagy Ágnes-i költészetet benépesítő tárgyak, anyagok, a természettudományos világ elemei. A költészetéről íródott első elemzések külön és érdemben foglalkoznak e kérdéskörrel. Alföldy Jenő e líra szókészletét is összefoglalta: „Legjellegzetesebb kifejezései közül valók a nyelv ősi főnevei, különösen az anyagnevek – fű, fa, föld, lomb, tölgy, kő, szikla, ég, tűz, víz, le-

vegő, nap, hold, szél, hó, ház, kés, ló, madár (könnyen fölismerhetjük köztük az antik görög filozófusok »őselemeit«!); e közegben teszi honossá az erózió, gejzír, paleolit, színusz-görbe, funkció, szimmetria, distinkció, absztrakció, szén-dioxid, oxigén, elektronhég, bioszféra, biológia, aritmiás, extraszisztolés stb. kifejezéseit. Az ősi természetről beszél – de az őstermészet olyan mozgásformáiról, melyeket a legutolsó évszázad természettudósai elemeztek. (. . .) Még két fontos szava: *isten* és *angyal*. Nem a keresztény mitológia szerint értelmezi őket, hanem a földi anyagok, tárgyak, tárgyak és törekvések égi tükörképeiként, megfelelőiként. A lovak a földi létezés, a nehézkedési erő, a darabos anyag szimbólumai (. . .), a *látvány* jelképei, az angyalok a *látomás* megjelenítői.” Külön hangsúlyozni kell a *tárgyak* gyűjtőfogalom jelentését, majd a *kő*, valamint az ennek megformált változataként szereplő *szobor* gyakori előfordulását. Az ily módon feltérképezett világ *látszólag* emberen kívüli, ember nélküli versvilágot eredményez. „A bíráló és önbíráló keserősége vezette őket ahhoz, hogy erkölcsi eszményük – a szilárd, okos rendet követő emberi magatartás – jelképét az embert körülvevő, az emberen kívüli anyagi világban leljék meg. A tárgyak nyugalmában és csöndjében, a növények érzelemtelen pompájában és akaratlan harmóniájában, a kristályok tömörségében és minőségük magabiztos állandóságában, a víz időtlen fenségében” – mondja Kenyeres Zoltán az *Újhold* költőiről, s ez hatványozottan érvényes Nemes Nagy Ágnes versvilágára is. Ismételten hangsúlyoznunk kell azonban, hogy e világ emberen kívülsége, ember nélküli csendje csupán látszólagos. Az élettelen vagy ember nélküli természetet ugyanis a képalkotó szenvedély tölti fel dinamizmussal. E tárgyakat, fogalmakat nem szemlélhetjük önmagukban. Látnunk kell, hogyan ölt formát általuk és a költői látásmód által a látvány, hogyan élednek fel, lesznek látomásosakká, hogyan alakulnak e költészetben szimbólumokká, hogyan jön létre Nemes Nagy Ágnes költészetének egész képrendszere. Azaz ha közvetetten is, e versvilág mögött látnunk kell a lírai ént is. „Megérezkített tárgyról van szó – mondja Radnóti Sándor. – Mindig a látószögben jelennek meg. (. . .) A költő élő tárgyait, a testeseket és élesen meghatározottakat, egy szempontból mindig finom bizonytalanság veszi körül, s ez semmit sem von le tárgyiaságukból, és ugyanakkor auratikussá teszi őket: mindig ingadoznak a külső és belső tárgy között.” Vagyis „Azok a természettudományi elemek, amelyek áthatják verseit, semmiképpen sem mérhetők a természettudomány kritériumaival, azok a gondolati elemek, amelyek a gondolkodás légkörében csapódnak le, semmiképpen sem értékelhetők egy kiválasztott gondolati vagy akár bölcséleti rendszer távlatából. (. . .) A tárgyaknak olyan *másolatai* ezek a versek, amelyek a tárgyak eddig ismeretlen, láthatatlan, homályba borult elemeit mutatják fel” (Bányai János). E felmutatás gesztusa mögött pedig ott a költő tekintete, a költőé, aki lát, elrendezi s *átérzi* ezt a világot. E gondolatmenet eleve az objektív líra területére vezet bennünket. A tárgyias ábrázolásmód egy sajátos módozatával állunk szemben, ám mint általában az objektív líra esetében, itt is érzékeljük: az objektív líraiság nem az ér-

zelmek, a benső tartalmak szó szerinti kiirtása a versből. „E költészet felől nézve válnak csak igazán jelentős stílustörténeti forrássá a két nagy előd, Babits és József Attila tudattartalmakat anyagszerűen tárgyiasított képei. Az elme, a kín, a vágy, a fájdalom tárgyszerűsége azóta sem volt még ilyen kézzel tapintható (. . .). A kóró, a dudva, a tölgy lesz a tudattalan anyagokba parancsolt legemberibb érzések, a vágy, a kín, a fájdalom edénye. (. . .) úgyszólván minden emberi (a hit, a szenvedés, a közöny) anyagszerű lesz” (Cs. Gyimesi Éva). Vagy ahogyan Alföldy Jenő fogalmazza meg Nemes Nagy Ágnes közvetett személyességét: „Az objektív képben elültette a szubjektivitás csíráját.”

Nemes Nagy Ágnes világának fogalmi körein és jellegzetes szókészletén túl még egy domináns mozzanatról kell szólnunk. Verseiben lépten-nyomon egymásnak feszülő ellentétek szikráznak fel. Lírájának ezt a vonását Radnóti Sándor elemezte kimerítő módon, mondván, hogy a közelség–messzeség, a véges–végtelen, a fenti–lenti ütköztetésében „térzempléletünk nagy kettősségei” mutatkoznak meg. „A formakoncepcióban a kettősségek rendezik el a képet” – mondja Radnóti, majd egy sor újabb ellentétpárt sorol fel: test–lélek, földi–égi, állati–angyali, erkölcs–rémület, véges–végtelen súly–könnyűség, rossz–jó. Az ellentétek azonban nem csupán az elemek, a látvány vagy a kép külső kérégét érintik; beleágyazódnak e költészet mélyrétegeibe is: „az érdeség süllyá, a zörej zenévé, a vágy akarattá, a látvány látomássá, az ideák ideálokká, a fogható anyag fogalomná, a lét érzékelése a lét értelmezésévé lényegül; minden egyszerre durva és finom, animális és spirituális, konkrét és elvonatkoztatott, jelenlevő és megnevezhetetlen, hiszen a *megnevezhetlent* veszi célba. Élő és élettelen között elmosódik a határ, de nem a megszemélyesítés hagyományos eszközével – melyben hasonló és hasonlított megőrzi különállását –, hanem kihagyásokkal, metaforikusan” (Alföldy Jenő). „Az első kötet címe ritkamód megsejtette az egész pályát” – mondja Radnóti Sándor. A *Kettős világban* kötet cím s az azonos címet viselő kulcsvers valóban Nemes Nagy Ágnes költészetének központi kérdéskörére vet fényt. Az említett kulcsversben jelenik meg az a bizonyos „földmérő az égen”, amely/aki a kettősségek összebékítésére hivatott. Az ellentétek feszítő ereje azonban a továbbiakban szívósabbnak mutatkozik, minthogy a lírai én feloldaná őket. Így jut el e költészet a „között” fogalmához. Nem véletlen, hogy Nemes Nagy Ágnes harmadik kötetében, a *Napforduló* címűben külön verset és versciklust szentel e kérdéskörnek, s hogy 1981-ben kiadott gyűjteményes verseskötetét is ezzel a címmel látja el. De végigkísérhetjük e kérdéskört mindhárom kötetében: ott munkál a *Kettős világban* című kötet azonos című kulcsversében, a *Szárazvilág* című második kötet Mesterségemhez című, szintén kulcsversében is, majd a *Napforduló* Között című költeményében. Hogy a „között” valóban központi kérdésköre ennek a költészetnek, arra a Nemes Nagy Ágnes lírájáról íródott leglényegesebb kritikák java része rámutatott. Hovatovább a Nemes Nagy Ágnes-i vers *értésének* határkövéként is felfoghatjuk a között-szituációt. A tanulmányok, elemzések idevonatkozó szövegrészeiből ugyanis világosan kirajzoló-

dik, hogy szerzőjük hogyan értelmezi s egyáltalán meg tudja-e lényegi jegyeiben közelíteni e költészetet, képes-e recepciójára. Simon Zoltán pl. a *Napfordulóról* írott kritikájában, mely verseskötetben ez a kérdéskör igazán érett formában mutatkozik meg, a között szituációt egyszerűen „köztes, pontosabban: elszigetelt” állapotként értelmezi, majd megjegyzi, hogy „amíg a költőnk ki nem lép abból a »köztes« állapotból, melyet most nagyon pregnánsan sikerült megfogalmaznia, lírája aligha fog kiteljesedni”. Hogy a „között” nem azt jelenti, hogy a lírai én „nem találta meg helyét a világban”, hogy „»közös-állapotban« él, se kint, se bent”, azt Nemes Nagy Ágnes költészetén kívül egy sor róla írt tanulmány lényegi felismerései is bizonyítják. Rónay György már 1967-ben felfigyel a *Napforduló* című verseskötet olvasásakor e mozzanatra lényeges funkciójára, mondván, hogy „A »között« helyzete nem sehol-sem-levés, hanem ellenkezőleg, létezés a dolgokról sugárzó erők metszőpontjában; tehát hevített, telített létezés, maximális feszültséggel élés”. Radnóti Sándor pedig a fogalomnak egy egész jelentésvonulatát rajzolja meg. Először is: A „»között« az, ami megérezkíti a tárgyakat, ami megteremi aurájukat. (. . .) Hogy a dualizmusból ne váljék oly hasadtság, amelyben a két fél már csak kihűlt rejtjelekkel érintkezhetne egymással, ahhoz az érzéki és érzékfeletti olyan metaforizálására volt szükség, amelyben egy pillanatra nem szűnik meg mindkét értelmezés lehetősége, amelyben a kép azonos, és csak az indulat vibrál e befogadásban a látvány és látomás között”. Majd lépcsőzetesen felállítja a „között” e költészetből kibomló jelentésmezőjét: 1. „Között – először is a verskészítés mesterségének értelmében. Annak feszültségében, ami két szó között van, rejlik a költő atmoszférateremtő ereje. (. . .) Között tehát látszólag technikai értelemben.” 2. „Között – másodszer is, mint a látvány döntő eleme. A mozdulatlan kép azért nem hideg és merev, mert e között-állapot van belefoglalva.” 3. „Között – harmadszor is, mint az emberi lét köztes volta, között-teremtése.” Bányai János e líra fejlődésvonalát vezeti le e fogalom értelmezésével, végigkísérésével: a kettősség megléte „az első verseskötetben még erkölcsi parancs (. . .). Még nem teher, még nem nehezedett rá a megoldhatatlanság súlya. Mert úgy tűnik: a két pólus áthidalható, a feszültség közöttük nemcsak elviselhető, hanem jótékonyan aktivizáló is. A két világ itt még egymást tükrözi: az égen járó földmérő átlépheti a két világ közötti űrt (. . .). Ez a lelkesítő otthon a kiindulópontja a későbbi otthontalanságnak, költészete erről a nyugalmi pontról indul majd a valóságos kettősség, a terhes kettősség felismerése felé. Mert hamarosan kiderül majd, hogy az égen lépkedő földmérő csak illúzió”. Majd a *Száravillám* című második verseskötetben: „A világ kettőssége már nem megnyugtató otthona a költészetnek, hanem kihívása, bizonytalansága, megkérdézettsége.” Végül a harmadik kötetben a *Között* című költemény a „kettősségek otthontalanságát nevezi meg. (. . .) A *Között* és az azonos című versciklus minden darabja már ennek a felismert otthontalanságnak a megfogalmazása”. Vagy ahogyan Cs. Gyimesi Éva nevezi meg tanulmányában: a *között* „Nemes Nagy Ágnes lét-jelképe”.

Az irodalomtörténet dolga, hogy elhelyezzen egy-egy írói, költői életművet, hogy kijelölje helyét az irodalomban – mondtam dolgozatom elején. Nemes Nagy Ágnes költészetéről még nem készült monográfia. Alföldy Jenő, Bányai János, Radnóti Sándor, Cs. Gyimesi Éva írtak róla alapos és értő tanulmányt. A monografikus feldolgozáson túl azonban az is sürgetően várat magára, hogy az *Újhold* köre s velük egyetemben Nemes Nagy Ágnes költészete is végképp megkapja a *jelentőségével arányos*, neki kijáró helyet századunk irodalmában. „Szégyenteljes dolog, ahogyan pl. *A magyar irodalom története* vélekedik az *Újhold* alkotóiról; amennyit szentel opusuknak” – mondta nemrégiben Balassa Péter a folyóiratról készült egyik tévéműsorban. E jelenségnek okai is ismeretesek számunkra. Nemes Nagy Ágnes költői pályáját is végigkísérte ama weöresi „szellemi szesztilalom” időszaka – mely időszak az *Újhold* körének sem kedvezett. 1948-ról és az ötvenes évek máig érezhető torzító munkálkodásáról van szó, amikor – ahogyan ezt Lengyel Balázs is taglalja *Visszatérés* című esszétekötetében – a vonalasított könyvkiadás nyomja rá bélyegét az irodalmi termésre, s aktivizálja egyrészt az írói kitüntetések, kinevezések, másrészt pedig kialakítja a megjelenésből kizárt, félresodort, elhallgattatott alkotók körét. Ez az időszak azután akaratlanul is felvirágoztatta az ifjúsági és gyermekirodalmat (Weöres, Nemes Nagy, Pilinszky, Mészöly), a műfordítást (Weöres, Nemes Nagy, Vas István), de folyóiratokat tiltott be (köztük az *Újholdat* is), s felborította az irodalmi értékrendet. Az utóbbi évek (s maga az újraindított folyóirat is) e kibillent mérleget igyekeznek újra helyreállítani (beleértve az emigráció irodalmának rehabilitálását s az ún. „polgári” irodalom eddig kiátkozott értékeinek visszaállítását is). S ezen a mérlegen Nemes Nagy Ágnes költészete sem fog könnyűnek találtatni.

